

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри педагогіки
та методики початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Ірина САДОВА
«_____» _____ 20__ р.

ВИХОВАННЯ ДОБРА ТА ЧУЙНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
ЗАСОБАМИ КАЗОК ПРО РІДНИЙ КРАЙ
(ПРИРОДНИЧА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ)

Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма «Початкова освіта»

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти.
Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти

Автор роботи – Багінська Христина Андріївна _____
підпис

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук,
доцент Стахів Лілія Григорівна _____
підпис

Дрогобич, 2025

АНОТАЦІЯ

Багінська Христина

Виховання добра та чуйності в учнів початкових класів засобами казок про рідний край (природнича освітня галузь)

У магістерському дослідженні обґрунтовано теоретичні засади понять «добро» й «чуйність» у філософсько-історичній та психолого-педагогічній науковій літературі; розкрито роль і місце казок про рідний край в освітньому процесі початкової школи та простудійовано казки В.Сухомлинського у контексті виховання в молодших школярів добра та чуйності; проаналізовано нормативно-правові документи та навчально-методичне забезпечення з окресленої проблеми. Також експериментально досліджено використання казок про рідний край для виховання в учнів добра, чуйності та розроблено методичні рекомендації до застосування казок про рідний край у ході навчання природничої освітньої галузі. У процесі написання магістерської роботи окреслено проблему через використання низки теоретичних та емпіричних методів (інтерв'ювання, бесіди з учнями, учителями, батьками) педагогічного дослідження.

ANNOTATION

Bahinska Khrystyna

Bringing up of kindness and sensitivity in primary school students through fairy tales about their native land (natural science education branch)

The master's research substantiates the theoretical foundations of the concepts of «good» and «sensitivity» in philosophical-historical and psychological-pedagogical scientific literature; reveals the role and place of fairy tales about the native land in the educational process of primary school and studies the fairy tales of V. Sukhomlynsky in the context of educating younger schoolchildren in goodness and sensitivity; the problem of regulatory and legal documents and educational and methodological support for the outlined problem was analyzed. The use of fairy tales about the native land to educate students in goodness and sensitivity was also experimentally investigated and methodological recommendations were developed to the use of fairy tales about the native land in the course of teaching the natural science field. In the process of writing the master's thesis, the problem was outlined through the use of a number of theoretical and empirical methods (interviews, conversations with students, teachers, parents) of pedagogical research.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ДОБРА ТА ЧУЙНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ КАЗОК ПРО РІДНИЙ КРАЙ.....	8
1.1. Виховання добра та чуйності в учнів початкових класів засобами казок про рідний край як психолого-педагогічна проблема.....	8
1.2. Аналіз нормативно-правових документів та навчально-методичного забезпечення з окресленої проблеми.....	16
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ КАЗОК ПРО РІДНИЙ КРАЙ ДЛЯ ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ДОБРА Й ЧУЙНОСТІ	28
2.1. Методика проведення констатувального етапу експерименту.....	28
2.2. Методика проведення формувального та контрольного етапів експерименту.....	32
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48
ДОДАТКИ.....	51

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні в Україні демократичні перетворення відкривають широкі можливості для перебудови такого освітнього процесу, в якому відповідно до Концепції Нової української школи формується гармонійно розвинена особистість з притаманною їй національною свідомістю, любов'ю до рідної землі, своєї «малої батьківщини» [6]. У зв'язку з цим національна культура має служити важливим прикладом для маленьких вихованців, а використання скарбів народної мудрості має виступати могутнім чинником у їх вихованні. Ефективність такого виховання залежатиме від майстерності, творчості та ерудованості вчителя закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО), зокрема й учителя початкових класів [29; 32].

На це націлюють такі освітні документи, як Закон України «Про освіту» [14], Державний стандарт початкової освіти [12], Концепція «Нова українська школа» [18], Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (29 серпня 2024 р. № 1225) [1; 28], низка освітніх програм для ЗЗСО, зокрема Типові навчальні програми «НУШ» Романа Шияна й Олександри Савченко, а також освітні програми «Інтелект України», «Вальдорфська педагогіка», «На крилах успіху», «Гармонія інтелекту та здоров'я» та ін.

Скарби народної мудрості – великі й малі фольклорні жанри – казки, легенди, загадки, скоромовки прислів'я, приказки, народні пісні, утішки, лічилки, ігри тощо – виступають багатющим матеріалом, який виховує в учнів такі важливі риси, як чуйність, доброзичливість, милосердя, співчуття, порядність – риси, які й допомагають сформувати людину-добротворця [27; 29]. Тому ми повністю погоджуємося із думкою сучасних науковців в тому, що особливо такі жанри, як казки, потрібно використовувати в освітньому процесі початкової школи, в тому числі в урочній та позаурочній діяльності учнів з природничої освітньої галузі з метою формування в учнів знань про рідний край у контексті дотримання ними морально-етичних норм.

Над цією проблемою працює багато сучасних науковців, зокрема І.Дужук

[13], О.Гороховська [8], Н.Горопаха [24], Л.Мамчур [23], І.Конюхова [19], С. Волкова [6] та ін.

З огляду на актуальність і практичну значущість окресленої проблеми нами обрано тему магістерської роботи **«Виховання чуйності й добра в учнів початкових класів засобами казок про рідний край».**

Мета наукової роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці можливостей використання казок про рідний край як засобу виховання в учнів добра та чуйності.

Відповідно до поставлено мети нами виокреслені такі **завдання:**

- обґрунтувати теоретичні засади понять «добро» й «чуйність» у філософсько-історичній та психолого-педагогічній науковій літературі;

- розкрити роль і місце казок про рідний край в освітньому процесі початкової школи та простудіювати казки В.Сухомлинського у контексті виховання в молодших школярів добра та чуйності;

- проаналізувати нормативно-правові документи та навчально-методичне забезпечення з окресленої проблеми;

- експериментально дослідити використання казок про рідний край для виховання в учнів добра та чуйності;

- розробити методичні рекомендації до застосування казок про рідний край у ході навчання природничої освітньої галузі.

Об'єкт дослідження – освітній процес закладу загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – використання казок про рідний край крізь призму виховання в молодших школярів добра й чуйності.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення; *емпіричні:* спостереження, бесіди, анкетування, аналіз письмових та усних відповідей з метою перевірки ефективності використання казок про рідний край на заняттях інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у площині формування в учнів чуйності й доброти;

педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи).

Теоретична значущість одержаних результатів дослідження полягає у науковому обґрунтуванні змісту та методики використання казок про рідний край задля виховання в учнів низки морально-етичних якостей.

Практичне значення результатів магістерського дослідження полягає в тому, що матеріали й висновки дослідження з окресленої проблеми є апробованими, доповідались на студентській науково-практичній конференції у березні 2025 р. та є відображені у збірнику матеріалів XVIII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки», яка проходила 28 лютого 2025 р. у м. Переяславі [25], а також основні думки дослідження студіювалися на наукових й методичних семінарах та засіданнях кафедри педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Структура. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (32 найменування). Текст викладений на 57 сторінках.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ДОБРА ТА ЧУЙНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ КАЗОК ПРО РІДНИЙ КРАЙ

1.1. Виховання добра та чуйності в учнів початкових класів засобами казок про рідний край як психолого-педагогічна проблема

Детальний аналіз науково-педагогічної, філософсько-історичної та навчально-методичної літератури дозволяє розмежувати поняття «добро» і «зло», що є фундаментальними в категоріальному тезаурусі не лише етики та аксіології, але й філософської антропології, оскільки відображають і суспільні відносини, і ціннісні імперативи, і категорії пізнання людини. Особливо важливим є те, що від них залежить існування всього людства. Цікавий аналіз співвідношення цих понять є відображено у працях В. Франкла, М.Бубера, М.Шеллера, Е.Фромма та ін.

Аналіз наукових філософсько-історичних джерел засвідчує, що питання добра були закладені в ще *в епоху Античності* такими мислителями, як *Сократом, Платоном*, які у своїх трактатах розкривали зв'язок між моральною досконалістю, взявши за основу «благо» як «добро» людини та знанням про них. З цього приводу *Аристотель* підкреслював, що важливим є не благо само по собі, а «здійснене благо», яке представляє собою благо в конкретній дії [25].

Значний внесок щодо духовно-антропологічної проблематики добра й зла був зроблений в *епоху Середньовіччя* *Августином Блаженним, Томою Аквінським*, які ці поняття трактували в якості значно вищих духовних установок. Зокрема, добро ними розглядалося як таке, що приносило людині насолоду, щастя, радість, задовольняло її необхідні потреби, розглядалося низкою вчених, як веління самого Бога. Також, варто зазначити, добро студіювалося в наукових трактатах, як шлях до абсолютного добра – до Бога, а божественне добро мислителі тих часів називали дійсним абсолютним світовим началом [4; 25].

Отже, у древній філософській літературі світ людини представлений, як

світ цінностей, що виступає складним інтегральним комплексом.

Сьогодні духовне значення слова «добро» розуміється як чесне, справедливе та корисне, тобто таке, що асоціюється з відповідальністю обов'язку людини. Таке розуміння підкреслюється ученими, як добро, що є цінним само по собі. Отже, в цьому випадку добро виступає моральним та ціннісним поняттям, що виражає позитивне значення явищ або подій в їх відношенні до вищої цінності – до ідеалу [4; 25].

Детальний аналіз наукових джерел також засвідчує, що під час роботи над морально-етичним вихованням учнів початкових класів метою кожного педагога має стати розуміння допомагати учням розібратися у сутності життєво важливих понять, формувати в них соціальну відповідальність та вміння відчувати такі гуманістичні риси особистості, як доброту, дбайливість, повагу до інших, щирість, чуйність тощо.

Щодо поняття «*чуйності*», то ми проведемо термінологічний аналіз його педагогічної сутності та представляємо у таблиці 1.

Таблиця 1

І.Вікторенко	чуйність – це «моральна якість, яка визначає суспільну спрямованість особистості та виявляється в турботі про потреби, запити й бажання оточуючих, уважності до їхніх інтересів, проблем; співчуття до навколишніх, готовності прийти на допомогу» [5, с.55].
Д.Єрмаченко	«чуйність – здатність відчувати і розуміти стан іншої людини через усвідомлення власних переживань. Це відбувається шляхом співпереживання і проявляється у формі дієвого співчуття та щирої співраді» [26, с. 112]
Г.Васянович	здатність активно, швидко реагувати на життєві події, факти усним схваленням або дією підтримки з приводу нещастя, горя, що спіткали кого-небудь [4, с. 20]
І. Бех	«усвідомлення необхідності брати участь у розв'язанні проблем інших людей (рідних, однолітків, дорослих), бути причетним до них» [2, с. 99]

Отже, бачимо, що сучасні науковці, розкриваючи чуйність як багатогранну якість, співставляють її з душевністю, співчутливістю, сердечністю, чутливістю, добродушністю, уважністю, людяністю, милосердям, добротою та

іншими важливими позитивними якостями.

Отже, чуйність – це доброзичливе, уважне, сердечне, прихильне ставлення до людей, до людського горя, потреб, переживань; турбота про бажання, потреби людей, уважність до їхніх інтересів та проблем; співчуття та готовність прийти на допомогу у скрутній ситуації. А виховання моральних якостей кожної особистості було завжди прерогативним та сенситивним для формування в молодших школярів низки базових якостей та понять у цьому контексті. Формувати в учнів початкових класів добра й чуйності допомагають казки, зокрема й казки про рідний край. З цією метою у цьому підрозділі ми зосереджуємо увагу на ролі й місці казки в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, зокрема й початкової школи, оскільки саме в казках добре простежується поняття «добро» та «чуйність».

У початковій освіті актуальною залишається проблема дослідження психолого-педагогічного потенціалу сприйняття казкового твору молодшими школярами. Аналіз науково-педагогічної та психолого-методичної літератури дозволяє стверджувати, що *термін «казка»* походить від дієслова «казати». Можна стверджувати, що воно належить до найдавніших форм народної мудрості, оскільки у цих народних скарбах відображено життя й погляди народу від глибоких часів до сьогодення [8].

Як засвідчує науково-педагогічна та психолого-методична література, казка виступає один із перших творів мистецтва слова, з яким ще в ранньому віці ознайомлюється дитина. Вона належить до вічно живих фольклорних джерел, які завжди дарують радість і дорослим, і дітям, зокрема й дітям молодшого шкільного віку. Можна з впевненістю стверджувати, що найбільш близькими й зрозумілими дітям цієї вікової категорії є казки про тварин, оскільки у них простежується незвичність, неподібність до того, що діти про них знають. Низка казок тісно пов'язана з *казками про рідний край*, що є темою нашого педагогічного дослідження.

Про роль казок про рідний край важливе місце відводив у свій час корифей української культури Іван Франко. Він зазначав: «Оті простенькі сільські казки,

як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти й чарівної милозвучності. Тисячі речей у житті забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерти» [4].

Варто зазначити, що ефективним методом формування в учнів чуйності й доброти виступають дидактичні казки, як навчальний матеріал, поданий учням у формі казки і служить засобом стимулювання допитливості й інтересу до пізнання. У формі дидактичних казок подається низка навчальних завдань, що є актуальним на сьогоднішній день [22].

Використання вчителем казок є в освітньому процесі початкової школи важливим і методичним прийомом у здійсненні освітнього процесу, а також і важливим *засобом*, яким визначається зміст морального виховання, а саме формування моральних цінностей, моральних якостей чи рис характеру.

Сучасні науковці стверджують, що використання казок на уроках, зокрема у процесі *навчання природничої освітньої галузі у початковій школі*, формує в учнів екологічне мислення, громадянську культуру та систематизує й закріплює їх знання про рідний край. Ми повністю погоджуємося із думкою науковців в тому, що казка захоплює молодших школярів яскравими поетичними образами, закріплює радісне сприймання природи рідного краю, що повністю співзвучне з такими цінностями Нової української школи, як Радістю, Дитинством, Особистістю, на що акцентовано у Концепції Нової української школи [17; 18].

Наприклад, у народних казках показано учням, як герої дбайливо та бережливо ставляться до живих істот, до об'єктів неживої природи, винагороджуються щастям, повагою людей. З казок учні пізнають зв'язок людини з навколишнім світом, завдяки казкам в учнів формуються екологічні знання, вони виховуються в дусі добрих почуттів, любові до рідного краю, до рідної землі, до своєї «малої батьківщини».

Отже, у казках відображено світогляд народу, його морально-етичні й естетичні принципи, розкрито багатовіковий досвід виховання молодих

покоління. Доведено, що казки впливають на емоційну, інтелектуальну й поведінкову сфери учнів, розвивають в них образне й логічне мислення, формують їх творчі здібності, мовлення, знайомлять зі світом природи.

Сьогодні, формуючи екологічну компетентність відповідно до Концепції НУШ та Держстандарту початкової освіти, одне з основних завдань уроків/занять «Я досліджую світ» («Я пізнаю світ», «Навколишній світ», «Всесвіт»), в яких інтегрується низка освітніх галузей, зокрема й природнича, полягає у навчанні дітей любити й берегти природу, виховувати в них бажання бути захисниками Матінки Природи, дбайливо розпоряджатися її багатствами, виховувати в них екологічну культуру та доцільну поведінку в природньому середовищі [6; 11].

Ми повністю погоджуємося із думкою сучасних науковців в тому, що казки мають бути доступні дітям, тобто мають відповідати принципу природовідповідності, а їх виклад має вирізнятися колоритом, виразністю, нестандартністю вчинків казкових героїв. Особлива роль відводиться казкам, в яких представники тваринного чи рослинного світу наповнюються душею й співпереживають будь-яким змінам у природі, і поряд з цим, як і люди, розмовляють, думають, міркують. Ми погоджуємося із думкою сучасних науковців в тому, що найважливіше в таких казках для молодших школярів є виявлення проблем дикої природи, представлених з вуст самих її мешканців.

Зазначаємо, що з метою формування в учнів природничих знань про рідний край учителеві початкових класів потрібно відбирати казкові твори з урахуванням різних екологічних ситуацій, в яких діти дізнаються про різноманітні таємниці Флори й Фауни. З цією метою сучасні науковці виокреслюють **чотири етапи роботи з казками**, зокрема й казками про рідний край.

Так, на першому етапі учні початкової школи «отримують безпосереднього емоційно-чуттєвий досвід спілкування з природою за допомогою короткочасних спостережень за живими об'єктами, представленими в казці. На другому етапі учні дієво засвоюють екологічний зміст казкового

твору. На третьому етапі учні початкової школи активно взаємодіють з казковими образами природи, перебуваючи з ними в різних екологічних ситуаціях. На четвертому етапі творчо використовують ці засоби в самостійній діяльності» [24].

Аналіз науково-методичної літератури дозволяє стверджувати, що, використовуючи на уроках казки про рідний край, учитель має проводити за допомогою різноманітних **методичних прийомів із використанням натуральної, образотворчої, словесної та аудіовізуальної наочності**, наприклад:

- «розгляд ілюстрацій, картин, прослуховування аудіозаписів зі звуками природи;

- перегляд кіно-, відео- та мультфільмів;

- залучення учнів до проведення дидактичних ігор чи розв'язання мовних логічних завдань;

- проведення власних розповідей про спостережувані явища, бесід за спостереженнями чи розповідей дітей з особистого досвіду» [20].

Учені зазначають, що в результаті роботи з казкою має помітно змінюватися ставлення дітей до об'єктів як живої, так і неживої природи [21; 22].

Отже, на підставі вище викладеного можна зробити висновок, що казка для учнів початкової школи є досить ефективним засобом підвищення рівня дбайливого ставлення до природи, її багатств, формування екологічної вихованості, має вирішальне значення у процесі формування природничих знань, зокрема й знань про рідний край, що є темою нашого педагогічного дослідження.

Ми повністю погоджуємося з сучасними науковцями в тому, що казки про рідний край відповідно до нової еко-біоцентричної парадигми екологічного виховання розкривають взаємозв'язки та взаємозалежності у природному світі, навчають учнів жити за законами Матінки-Природи, допомагають формувати відповідальне (а не споживацьке!) ставлення до всього живого, спонукають до

виконання добрих справ, формують природну допитливість, екологічне та критичне мислення тощо.

Тому необхідно здійснювати мандрівки у природне оточення, наприклад на екологічну стежину, на квітники навчально-дослідної ділянки, які знаходяться на території школи, з метою ознайомлення учнів з анатомічною будовою і домівкою таких рослин, як кульбаба лікарська, нечуйвітер волохатий, сідач коноплевий, татарник колючий, плаун булавовидний тощо, щоб діти розкривали їх цілющі властивості та усвідомлювали застосування їх в народній медицині, оскільки містять лікувальні властивості [22; 13].

Практика досвідчених педагогів свідчить про те, що застосування казок про рідний край як допоміжного засобу у формуванні відповідального ставлення до природи дає позитивні результати. Особливе місце займають створені казки-мініатюри педагога-гуманіста ХХ сторіччя Василя Сухомлинського, зміст яких ми теж використовували на формувальному етапі педагогічного дослідження з метою виховання в учнів добра та чуйності. Їх ми представляємо у цьому ж підрозділі.

Казки про рідний край Василя Сухомлинського у контексті виховання в молодших школярів добра та чуйності

Аналіз науково-педагогічних джерел засвідчує, що педагог-гуманіст ХХ століття Василь Олександрович Сухомлинський, будучи 23 роки на посаді директора та вчителя початкових класів Павлиської школи, що на Кіровоградщині, у своїй педагогічній діяльності часто використовував джерела народної мудрості. Зокрема, у великій пригоді йому ставали й казки про рідний край. Втілюючи краєзнавчий принцип, Василь Олександрович сам любив їх складати, а також залучав до такого виду діяльності й учителів, і дітей, і їх батьків, тому педагогіка партнерства була чітко окреслена. Ці ідеї втілюються у сучасній початковій школі.

Таким чином, студіюючи ідеї педагогіки партнерства, на якій базується на сьогодні Нова українська школа, через створенні казки, їх змісту, педагог-гуманіст формував у своїх вихованцях найкращі моральні якості, допомагав їм

зростати чуйними, співчутливими, а значить – справжніми дітьми-добротворцями.

З цією метою багато казок «народжувалися на лоні природи – на узліссі, в полі, на березі річки, де учні, бачачи і переживаючи надзвичайну красу природи, сприймали найтонші відтінки слова і через які ця краса залишалася з їхніх душах» [23], у яких з маленьких творів про природу з'являлося велике бажання передати свої почуття у цілий цикл таких занять, як «200 квіток рідної мови», представлених через «двісті відвідин саду рідної мови, двісті бесід про красу слова» [23].

Варто зауважити, що ідеї В.Сухомлинського не втратили своєї актуальності й сьогодні, тому учителями широко використовується доробок цього гуманіста. Особливо вартісними ці твори є у ході проведення занять/уроків «Я досліджую світ» (природнича освітня галузь) та під час проведення різноманітних прогулянок, екскурсій на екологічних стежинах. Учителеві початкових класів часто знадобляться такі твори-мініатюри, як «Краплі роси під час сходу сонця», «Букет польових квітів», «Цвітіння соняшника», «Конюшинове поле», «Бджоли вилітають з вулика», «Лісовий шелест», «Зоряна ніч», «Книжка – мій друг», «Посади своє деревце» та ін. Усі вони представлені у книзі «Всі добрі люди – одна сім'я» [31].

Ми погоджуємося із думкою педагога в тому, що праця над такими творами-мініатюрами служить самовихованню почуттів молодших школярів. Тому цю працю потрібно розпочинати зі спілкування з природою, допомагати учням розуміти, що з природою треба жити у великій гармонії й зростати справжніми добротворцями [23].

Аналіз науково-педагогічних джерел засвідчує, що низка учителів початкових класів вчать складати учнів казки, наприклад, про червоні грона калини, чи про Пелюстку, яка зустрічає Мурашку, чи Божу Корівку, яка допомагає Конику-Стрибунцю, тощо. Такий процес творення казок про природу, про свій рідний край виступає одним із найцікавіших для дітей молодшого шкільного віку видів творчості, оскільки складена казка має і

пізнавальне, і терапевтичне, й розумово-інтелектуальне значення.

Детальний аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що казки, в тому числі й казку про рідний край, педагог розглядав як перше вогнище, що «розпалює дитячу словесну творчість» [23; 31], тому, на його думку, створення казок дітьми цієї вікової категорії є одним із засобів пробудження у них пізнавального інтересу, допитливості, а поряд з тим – формування в них низки морально-етичних цінностей. Багато казок, варто наголосити, було складено педагогом-гуманістом під час проведення уроків серед природи, чи уроків милування природою, які на сьогодні є особливо вартісними і широко використовуються у початковій школі, зокрема у процесі навчання природничої освітньої галузі.

Отже, проаналізовані нами наукові дослідження переконливо доводять, що дитина молодшого шкільного віку повинна постійно перебувати під виховним впливом духовної культури свого народу, оскільки казка як жанр фольклору чи то авторська казка стане нероздільним елементом цілої системи початкової освіти, оскільки молодший шкільний вік є сенситивним у складанні казок про природу, про свій рідний край, а їх зміст і позитивно, і ефективно впливає на формування таких моральних якостей, як добра й чуйності. За допомогою казок про рідний край учнів початкових класів можна навчити дбайливо ставитися до природи, допомагати зростати екологічно культурними, формувати в них екологічно доцільну поведінку в природі, а значить – формувати в них свідомого громадянина, якому притаманні доброта й чуйність.

1.2. Аналіз нормативно-правових документів та підручників

Оскільки наше педагогічне дослідження проходило у три етапи – констатувальний, формувальний та контрольний, на констатувальному етапі ми здійснили детальний аналіз Державного стандарту початкової освіти, Типових навчальних та освітніх програм для закладів загальної середньої освіти I ступеня, а також підручників та зошитів з друкованою основою як

навчально-методичного забезпечення для початкової школи, за якими сьогодні навчаються учні початкових класів.

Зауважуємо, що згідно з Концепцією НУШ [18] та Законом України «Про освіту» [14] кожен освітній заклад, зокрема початкова школа, обирає ту освітню програму, яку обрав учительський колектив на педагогічній раді школи.

Зазначаємо, що на сьогодні в Україні у сучасних ЗЗСО освітній процес переважно здійснюється за Типовою освітньою програмою «Нова українська школа», укладачами яких є Олександра Савченко або Роман Шиян, однак, варто зауважити, є, наприклад, низка шкіл, які обрали науково-педагогічний проєкт освітньої програми «Інтелект України», ще частина працює за освітньою програмою «На крилах успіху», є освітні заклади, які віддали перевагу освітній програмі «Вальдорфська педагогіка» чи навчальній програмі «Росток». Зазначаємо, що усі ці нормативні документи є укладені відповідно до Держстандарту початкової освіти, який затверджений МОН України 21 лютого 2018 р. [12].

Детальний аналіз цього нормативно-правового документу засвідчує, що метою початкової освіти є «всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [12].

У ході написання магістерської роботи ми з'ясували, що укладачами цього Держстандарту наголошено на таких ціннісних орієнтирах, як

- «цінності дитинства, що оберігається шляхом встановлення освітніх вимог, які відповідають віковим особливостям дитини, визнання прав дитини на навчання через діяльність, зокрема гру;

- радості пізнання, що обумовлюється використанням в освітньому процесі дослідницької та проєктної діяльності;

- розвитку вільної особистості шляхом підтримки самостійності, незалежного мислення, оптимізму та впевненості в собі;

- плеканні любові до рідного краю та української культури, шанобливого ставлення до Української держави та формування громадянської позиції» [12].

Отже, як бачимо, народознавчий підхід у здійсненні ефективності освітнього процесу чітко відображений особливо у такій цінності, як «плеканні любові до рідного краю та української культури, шанобливого ставлення до Української держави». У межах окресленої проблеми педагогічного дослідження ця цінність є особливо цінною, тому на ній ми фокусуємо увагу.

У межах аналізу навчально-методичного забезпечення крізь призму минулого і сучасності у межах окресленої проблеми зосереджуємо увагу на тому, що відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти, розробленого МОН України у 2011 р., було укладено цілу низку навчальних програм та підручників з природознавства. Акцентуємо на одному з них, авторами якого були Т.Гільберг, Т.Сак, Д.Біда. Цей підручник адресувався учням 2 класу у контексті здійснення гуманно-екологічного виховання засобами довкілля, а метою його було з'ясувати, на скільки зміст підручника може впливати на формування в учнів таких моральних якостей, як чуйності та доброти. Коротко зупинимось на його аналізі.

Так, автори пропонували *«Сторінку дослідника»*, в якій ми натрапляємо на поради щодо збереження ялинки перед новорічними святами:

«Поспостерігай за ялинкою у новорічні дні. Підготуй розповідь про новорічну ялинку за планом. Подумай, як їй можна допомогти. Розглянь новорічну ялинку, яку привезли у вашу школу чи до вашої домівки. Це ялина чи сосна? Визнач її вік. Кожного року на дереві виростає одна лутовка (кільце) гілок. Отже, скільки лутовок на стовбурі – такий приблизно вік дерева» [7].

«Визнач приблизну висоту дерева, довжину гілок, цупкі чи гнучкі гілочки; які хвоїнки; деревце струнке чи із широкою кроною. Опиши або замалюй прикрашену ялинку, які на ній іграшки, інші прикраси» [7].

«Яку ще роль виконувала ялинка, окрім того, що прикрашала кімнату? Як довго простояла ялинка в кімнаті? Який вона мала вигляд, коли з неї зняли прикраси? Де опиниться ялинка після новорічних свят? У школі відбулося

веселе новорічне свято. Чи варто ще й вдома прикрашати ялинку? можна замінити живу ялинку?» [7].

Під час опрацювання *теми «Птахи взимку»* автори пропонували учням текст для читання *«Допоможи птахам!»*:

«Лютої зими багато птахів потерпає від голоду. Тому найпростіша годівничка може врятувати пташине життя. На балконі, в саду, в парку, в лісі можна влаштувати пташину їдальню. Разом з дорослим зробіть кормовий столик. Це дощечка з низенькими бортиками, яку прилаштовують на високій ніжці або підвішують на гілку. Складнішою конструкцією є кормовий столик під дашком або годівничка-будиночок» [7]. «До поручнів балкона можна боком прив'язати звичайну літрову банку. Вийде непогана їдальня. Шматочки несолоного сала можна помістити в годівничку. Пам'ятайте: синички любляють гарбузове й соняшникове насіння, насіння динь, кавунів. Омелюхи – плоди горобини, калини, бузини. Снігурі й насіння клена, ясена, бузку, лободи» [7].

Учням краще допоможе зрозуміти зміст тексту вміщений авторами малюнок:



Кормовий столик під дашком

У рубриці «Робота в парах»  автори радили учням подумати, як

взимку вони будуть допомагати птахам, що прилітають на шкільне подвір'я чи в сад, адже «взимку життя птахів залежить від того, чи знайдуть вони корм, тому кожен може допомогти птахам пережити голодні часи» [7].

Під час вивчення *теми «Тварини узимку»* Тетяна Гільберг, Тетяна Сак та Дарія Біда також подають такий текст:

«Важко жити тваринам узимку, особливо якщо зима дуже морозна й сніжна. У цей час їм як ніколи потрібна допомога людини. Люди роблять для тварин спеціальні годівниці» [7].

«Для оленів і козуль кладуть гілки липи, куріпок частують качанами кукурудзи, пиками необмолоченого вівса, проса. Для оленів, козуль влаштовують солонці, кладуть грудки солі, яку тварини злизують. Вони ними дуже смакують» [7].

У кінці тексту запропоновано малюнок-світлину, на якому видно, як люди дбають про лісових звірів узимку:



Через рубрику «Працюй в парі»  автори пропонували задуматися, як вони також можуть допомогти тваринам.

Акцентуємо увагу й на вміщеній авторами практичній роботі *на тему «Виготовлення екологічної листівки «Тиша в лісі»*, яка, на наш погляд, у межах окресленої проблеми заслуговує на увагу. Зміст листівки подаємо нижче, а до наведених правил учням подано завдання – намалювати екологічну листівку і екологічні знаки:

«Не будемо заглядати у пташині гнізда й руйнувати їх. Не будемо брати до рук пташині яйця, пташенят, звірят. Не будемо ловити диких тварин і забирати із собою. Не будемо порушувати тишу в лісі» [7].

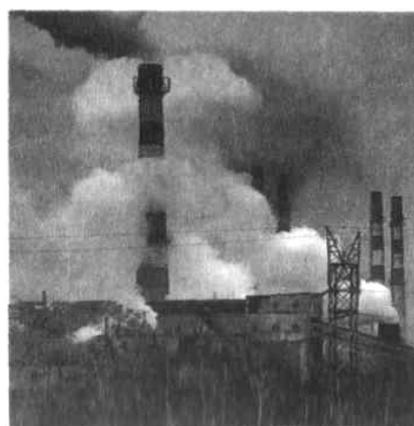


Вивчаючи *тему «Бережемо ліс»*, учням автори пропонують вдуматися у зміст тексту, зробити висновки, що «з деревини люди виготовляють різні предмети вжитку: меблі, музичні інструменти, посуд. На заводах деревину переробляють і виготовляють з неї різні тканини, папір, ліки. У лісі люди збирають гриби, лісові ягоди, лікарські рослини. Люди дбають про ліси. На місці зрубаних дерев висаджують нові дерева, кущі, підсівають трави. Щоб запобігти витоптуванню трав'янистих рослин, прокладають дороги, стежки. Влаштовують місця для привалів, вогнищ» [7].

У рубриці «Перевір себе» запропоновано учням розглянути малюнок і пояснити, як шкодить лісу така поведінка дітей.



Акцентуємо увагу і на **темі** «*Чому потрібно охороняти природу?*». Учні дізнаються, що «людина є частиною природи, її життя пов'язане з рослинами, тваринами, водою, повітрям, ґрунтом. З давніх часів людина користується дарами природи: насінням і плодами рослин, м'ясом тварин. Природа і тепер залишається основі ют годувальницею людини. Ми не можемо уявити наше харчування без хліба, овочів, фруктів, молочних і м'ясних продуктів» [7]. «Для власних потреб людина перетворює природу, отримує від неї все необхідне для життя. Однак діяльність людини часто негативно впливає на природу. Люди вирубують ліси, тому зникають рослини і тварини, міліють річки. Клуби диму заводів і фабрик забруднюють повітря. Стічні води отруюють річки – від цього гине жива природа» [7].



Наведені малюнки підсилюють зміст тексту. Учні при його обговоренні стараються зрозуміти, що «дуже важливо берегти природу, адже страждають рослини і тварини – хворіє і людина... У лісі треба дуже обережно поводитися з

вогнем, щоб уникнути пожежі. Людина має жити, щоб не шкодити природі, а допомагати їй» [7].

Учні роблять висновок, що людина є частиною природи, оскільки «вона бере від природи все необхідне для життя, тому повинна її берегти» [7].

Рубрика «Перевір себе» пропонує розглянути малюнок і задуматися, до чого може призвести така поведінка дітей, подана на малюнку:



[7].

Варто зауважити, що у аналізованому підручнику вартою уваги є і **тема «Червона книга України»**. Автори радять пригадати, що учні знають про Червону книгу, вони з'ясовують, що ця книга містить відомості про рослини й тварин, що перебувають під загрозою зникнення, в якій червоний колір – це сигнал небезпеки, що закликає всіх людей допомогти рослинам і тваринам, які можуть назавжди зникнути з лиця Землі:

«У нашій країні Червона книга – це офіційний документ про сучасний стан рослин і тварин України, що перебувають під загрозою зникнення. З цією метою автори через зміст тексту розповідають про деякі рослини і деяких тварин, занесених до Червоної книги України» [7].

З метою з'ясування на скільки авторами сучасних підручників та зошитів з друкованою основою для навчання природничої освітньої галузі подано висвітлення тем, які вчать дитину бути добротворцем і жити з Природою у

гармонії, ми детально проаналізували *підручник «Я досліджую світ» авторів І.Грущинської та З.Хитяєвої*, виданому в м.Київ видавництвом УОВЦ «Оріон» у 2019 р. Зазначаємо, що цей підручник укладений відповідно до Типової навчальної програми для закладів загальної середньої освіти І ступеня під керівництвом Олександри Савченко.

Детальний аналіз цієї навчальної книги, представленої ними у двох частинах, дозволяє стверджувати, що вона є укладеною із дотриманням принципів природовідповідності, науковості, сезонності, а вміщений матеріал поданий у цікавий спосіб, оскільки автори залучають учнів до різноманітних видів роботи. Зауважуємо, що на сторінках підручника часто з'являються такі казкові герої-помічники, як Пан Лісник, панна Будь Ласка, пан Мандрівник. За допомогою умовних позначок, поданих у методичному інструментарії («Пофантазуй», «Проводимо спостереження», «Фантазуємо та театралізуємо», «Обговорюємо й діємо разом у парі чи групі», «Ділимося своїми враженнями й настроєм», «Пізнаємо народну мудрість», «Орієнтуємося в медіапросторі», «Знаходимо інформацію з різних джерел») учні виконують відповідні завдання.

Так, у вступі підручника ми натрапляємо на інформацію, завдяки якій учні переконуються, що «життя без взаєморозуміння спільноти людей і природи неможливе», тому автори їм радять «мандрувати й далі сторінками підручника, щоб зрозуміти себе й інших людей, дізнатися більше про свій рідний край і Україну» [10].

Так, під час вивчення *теми уроку/заняття «Які трав'янисті рослини називають першоцвітами»* учням запропоновано розглянути світліни з проліском дволистим, підсніжником і шафраном і розповісти, де вони бачили ці рослини, звернувши увагу, що рослини і тварини, назви яких у підручнику виділені червоним кольором, занесено до Червоної книги України. Далі, використовуючи *рубрику «Пофантазуємо і театралізуємо»* укладачами підручника запропоновано у створених групах придумати сценарій невеличкої вистави про життя ранньоквітучих рослин і зіграти її в класі. А

кошик ідей  дозволить другокласникам пригадати, як, де й коли цвітуть

першоцвіти й задуматися, чи можна їх зривати для букетів або для продажу і чому такі красивоквітучі рослини опинилися в Червоній книзі України.

Детальний аналіз цього підручника також засвідчує, що тема з проблеми використання Червної книги України продовжується під час вивчення **теми заняття «Які трав'янисті рослини продовжують весняне цвітіння»**. Через зміст рубрики *«Ділимося своїми враженнями й настроєм»* учні придумують ідеї для проведення вчителем евристичної бесіди на тему *«Чому весняні рослини можуть бути для людей джерелом радості й щастя»* [10].

Під час проведення заняття **на тему «Які комахи з'являються навесні першими»** автори пропонують  чням, об'єднавшись в пари та групи, пригадати, де зимують комахи, подумати, як зміни в неживій природі впливають на життя комах, а також роздивитися світлини комах і розказати сусідові по парті, до якої групи вони належать. 

Таким чином, учитель, використовуючи краєзнавчий матеріал, може спонукати учнів детально розглянути світлини з такими метеликами, як кропив'янка, лимонниця й павиче око й пригадати про них загадки, а потім скласти розповіді чи дидактичні казки про свої зустрічі з «відгадками». На с. 75 автори вмістили низку загадок: *«Самого не видно, а пісню чути», «Лазить над нами догори ногами, завжди мандрує, все покуштує», «Жовте тільце в жовту смужку, жалить боляче ця мушка»* [10, с. 75].

Після цього виду роботи у рубриці *«Кошик ідей»* запропоновано питання проблемно-пошукового характеру, а саме: *«Які метелики з'являються навесні першими? Де учні чули слова «...хрущі над вишнями гудуть...»? Які комахи дошкуляють тобі навесні й улітку? Чому? Яку користь приносять людям і рослинам бджоли?»* [10], які допоможуть їм зрозуміти, яке велике значення відіграють комахи у рослинному й тваринному світі. 

Цікавою, на наш погляд, є й **тема уроку/заняття «Коли повертаються з теплих країн птахи»**. Учні, використовуючи

інтерактивну вправу «Мікрофон», здійснюють асоціації, пов'язані з весняним пташиний співом та пригадують загадки й вірші про птахів. Таким чином, учнів можна підвести до повідомлення теми та завдань уроку, використавши рубрику , поділитися своїми враженнями й настроєм щодо тварин, які викликають у них навесні найбільше захоплення [10].

На вивчення *теми уроку «Які турботи приносить весна звірам»* до учнів у гості приходять Пан Лісник і розповідає цікаву інформацію про життя лісових мешканців з метою залучення їх до складання діалогу чи казки й відтворення їх у ролях, придумуючи ідеї про те, що можуть розповісти звірі одне одному про своє життя навесні. 

Звертаємо увагу, що наступні теми уроків, вміщені у підручнику, безпосередньо стосуються використання інформації про Червону книгу України. Так, наступна серія уроків/занять спрямована на проведенні їх у нестандартних формах, зокрема захоплюючій подорожі у країну «Природу із представниками Червоної книги». Акцентуємо на *темі «Які рослини потребують охорони з боку людини»*. Учні пригадують або знаходять на сторінках підручника назви рослин, виділені червоним кольором, а Панна Будь ласка,  приходять на урок, пропонує важливу інформацію про те, що «усі красиві весняні рослини в природі є рідкісними, тому їх помістили в Червону книгу України. Учені створили Червону книгу України, щоб урятувати види рослин і тварин, що перебувають на межі зникнення» [10]. Учні роблять висновок, що «червоний колір означає небезпеку, ніби застерігаючи: «Зупиніться, припиніть нищити природу!» [10]. Далі учням автори радять вивчити таке *правило*: Якщо зірвати квітку, то вона загине, не за лишивши після себе насіння, з якого могло б вирости багато нових рослин» [10].

Вартою уваги у межах окресленої проблеми є й *тема «Чому тваринам загрожує небезпека зникнення»*, під час вивчення якої пан Лісник пропонує учням вирішити різноманітні «кейси». Наприклад, під час вивчення цієї теми устами казкового героя подано таку інформацію: «Тварини приносять

велику користь природі й людям. Рослини й тварини не можуть існувати одне без одного, вони тісно взаємопов'язані. Про рослини й тварин потрібно однаково піклуватися й охороняти від зникнення» [10]. Учням дозволено покористуватися довідниками, енциклопедіями, гаджетами і пригадати, які тварини занесено до Червоної книги України і за запропонованою таблицею скласти розповіді чи дидактичні казки про них, пояснюючи, чому вони можуть зникнути [10].

Таким чином, учні розглядають малюнки із зображенням рогача або жука-олена і з'ясовують місце перебування та причини його зникнення, а саме: «вирубубання лісів, зменшення кількості старих дубів, збирання жуків колекціонерами» [10].

З цього приводу вартою уваги є запропонований такий «кейс», який спонукає учнів до правильного вирішення: «можна увічливо запропонувати другові не купувати весняних лісових першоцвітів, оскільки вони потребують охорони; пошукати і придбати декоративні рослини, які люди спеціально вирощують, наприклад, тюльпани; порадити придбати проліски, горицвіт, крокуси, дикі тюльпани чи сон, адже їх уже все одно зірвали» [10]. Автори з цього приводу пропонують учням вибрати, що, на їх думку, може переконати друга самому вирощувати рослини, зокрема прикрасити доквілля; набути навички вирощування рослин; вирощена тобою рослина віддячить за твою любов і турботу; піклуватися про планету загалом та про свій рідний край зокрема» [10].

Отже, як бачимо, автори проаналізованого навчально-методичного забезпечення, зокрема підручників та зошитів з друкованою основою з природознавства та «Я досліджую світ» добре подбали про низку цікавих творчо-розвивальних завдань у контексті формування в учнів гуманного ставлення до природи, окремі з них ми використали на наступному етапі експерименту – формувальному.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ КАЗОК ПРО РІДНИЙ КРАЙ ДЛЯ ВИХОВАННЯ В УЧНІВ ДОБРА Й ЧУЙНОСТІ

2.1. Методика проведення констатувального етапу експерименту

Експериментальна робота організована нами на базі Заверещицького НВК І-ІІІ ступенів «Берегиня» Городоцької ОТГ Львівської області, респондентами якої були учні 3 класу. Експериментом було охоплено 4 учителів цієї школи і 23 учні: 12 учнів увійшли до експериментальної групи та 11 учнів – до контрольної. Список учнів 3 класу поданий у Додатку А. Ми працювали з учнями експериментальної групи, в той час, як учителька Граціян Мирослава Михайлівна працювала традиційно з учнями контрольної групи.

Метою дослідницько-експериментальної роботи було вивчення рівня знань молодших школярів про рідний край, зразки усної народної творчості та наскільки їм притаманні такі моральні якості, як доброта та чуйність.

Завданнями дослідницько-експериментальної роботи було виявити рівні сформованості знань учнів про рідний край; діагностувати вплив казки на формування в учнів знань про рідний край та виховання таких морально-етичних якостей, як чуйності й добра, а також визначити можливості їх подальшого вдосконалення.

У ході проведення констатувального та формувального експерименту:

- на *діагностичному* етапі ми аналізували стан педагогічного процесу щодо використання казок задля виховання в учнів добра й чуйності, виявляли суперечності, які потребували негайного усунення;

- на *прогностичному* етапі ми визначали мету, прогнозували очікувані позитивні результати;

- на *організаційному* етапі забезпечували психолого-педагогічні умови, організовували спеціальну підготовку респондентів з метою залучення їх до експериментальної діяльності;

- на *практичному* етапі здійснювали діагностичні зрізи, за допомогою яких

мали змогу констатувати стан дослідження проблеми, використовували казки для формування в учнів знань про рідний край, відкоригували методику використання цих казок з метою виховання в молодших школярів чуйності та добра;

- на *узагальнювальному* етапі ми співвідносили результати експерименту з поставленими цілями й завданнями етапів педагогічного дослідження, аналізували отримані дані, оформляли матеріал дослідження як кінцевий продукт, розробляли методичні рекомендації, які можуть стати у пригоді учителям для ефективно здійснення процесу навчання природничої освітньої галузі початкової школи.

З цією метою нами було використано такі ***емпіричні методи педагогічного дослідження:***

- 1) узагальнення досвіду роботи вчителів початкових класів;
- 2) анкетування;
- 3) тестування;
- 4) спостереження за освітнім процесом;
- 5) експеримент (три етапи – констатувальний, формувальний та контрольний (заключний)).

Констатувальний етап експерименту здійснювався нами послідовно. Спочатку ми провели ***бесіду з учителями початкових класів*** з метою розробки методики роботи з формування в учнів знань про рідний край крізь призму виховання в них добра та чуйності. У процесі бесіди нами було з'ясовано, що на уроках/заняттях «Я досліджую світ» (природнича освітня галузь) учні отримують знання про рідний край несистематично, тому вони ці знання зберігають в пам'яті недостатньо. Також з'ясували, що великий і малий фольклор, зокрема казки, рідко використовуються учителями, які б могли позитивно впливати на виховання в учнів позитивних моральних якостей. Таким чином, можна стверджувати, що класна й позакласна робота з формування знань про рідний край у контексті виховання учнів-добротворців проводиться несистематично, непослідовно, фрагментарно.

Варто зауважити, що ми також проводили *тестування з учнями 3 класу*, відповіді на які дозволили охарактеризувати їх рівень знань про рідний край, про (Додаток Б). Результати в експериментальній та контрольній групах виявилися дуже схожими, що свідчило про майже однаковий рівень сформованості знань про рідний край і їх ми подали у *таблицю 2 та діаграму 1*. Аналіз результатів респондентів обох груп 3 класу дав змогу стверджувати, що лише 8 учнів (34,8 %) змогли відповісти на всі запитання правильно, 6 учнів (26 %) – допустили дві помилки, а 7 учнів (30,4%) – змогли відповісти лише на 1 запитання, 2 учні (8,69%) – не відповіли на жодне запитання.

Результати виконання завдань, поданих нами в анкеті (додаток В) дещо гірші. Лише 5 учнів (21,7 %) учнів змогли виконати завдання повністю, 8 учнів (34,8 %) – допускали помилки або не знаходили правильні відповіді, 11 учнів (47,8 %) – частково виконали завдання. Проаналізувавши відповіді респондентів, ми дійшли висновку, що учні мають окремі знання про особливості природи в Україні, рідного краю, незначна частина володіє інформацією щодо змісту казок про природу та лише окремим учням притаманні такі якості, як співчуття, бажання допомогти птахам, звірам чи домашнім улюбленцям.

Таким чином, ми здійснили аналіз рівня сформованості знань молодших школярів про рідний край як високий, середній та достатній. Зауважуємо, що *високий рівень* характеризувався системними знаннями третьокласників про рідний край, казкам про природу, *середній рівень* – відсутністю таких краєзнавчих знань, а *низький рівень* окреслював недостатність знань про природу рідного краю та володіння такими моральними якостями, як добро та чуйність.

На основі використання вище поданих та використаних нами емпіричних методів ми зробили висновок, що молодші школярі мають певні знання про рідний край, але не всі їх зміст глибоко розуміють, а словниковий запас краєзнавчого аспекту є недостатнім. До того ж, знання учнів 3 класу не були цілісними, що дало змогу констатувати той факт, що рівень сформованості

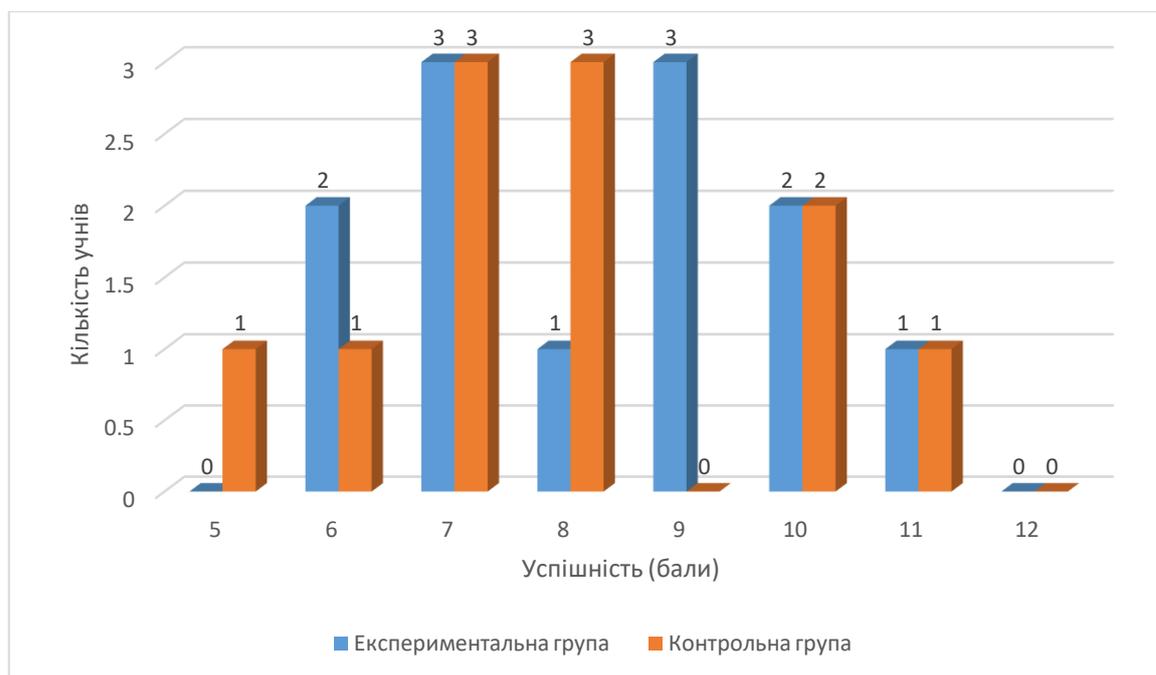
позитивного та дбайливого ставлення до природи рідного краю в учнів цього сенситивного віку в цілому виявився недостатнім.

Таблиця 2

Успішність учнів з виявлення рівнів формування в учнів знань про природу рідного краю на початку проведення експерименту

Успішність (бали)	Кількість учнів	
	Експериментальна група	Контрольна група
5	-	1
6	2	1
7	3	3
8	1	3
9	3	-
10	2	2
11	1	1
12	-	-

Діаграма 1



Таким чином, результати констатувального експерименту показали недостатній рівень сформованості знань про рідний в молодших школярів та володіння ними такими моральними якостями, як добра та чуйності, що дозволило нам виокремити етапи та напрями нашої подальшої роботи. З цією метою під час проведення формувального етапу експерименту ми оптимально

поєднували традиційні та інноваційні форми та методи, використовуючи на уроках/заняттях «Я досліджую світ» та й у позаурочній діяльності низку казок про природу рідного краю задля поставленої цілі – зміст казок про рідний край буде ефективно впливати на формування в учнів добра, чуйності, співпереживання. Ми також, варто зазначити, не лише використовували, а й залучали учнів до складання й написання казок, використовуючи ідеї творчості педагога-гуманіста ХХ століття Василя Сухомлинського. На цьому аспекті ми детальніше зупинимося у наступному підрозділі.

2.2. Методика проведення формувального та контрольного етапів експерименту та методичні рекомендації

Варто зауважити, що на формувальному етапі нашого педагогічного дослідження з окресленої проблеми свою роботу ми здійснювали за трьома напрямками: з учнями, з їх батьками та учителями, використовуючи такі **форми, як** бесіди (індивідуальні), заняття, консультації, семінари-практикуми, «Круглі столи» (групові); батьківські збори, прогулянки, екскурсії (колективні).

Зазначаємо, що у ході проведення вище окреслених нами видів робіт ми використовували такі **методи та прийоми навчання:**

- спостереження, презентацію, демонстрацію відео- та мультфільмів, моделювання як наочні; розповідь, бесіда як словесні;

- сюжетно-рольові ігри, створення педагогічних ситуацій – кейсів як практичні [15; 16].

Задля отримання відповідних результатів ми також проводили спільні зустрічі, у ході яких обговорювали та робили висновок, що байдуже ставлення до об'єктів як живої, так і неживої природи є неприпустимим. Таким чином, нами було проведено низку тематичних **бесід для батьків** на такі теми, як «Скарби лісу», «Як ознайомлювати дітей із природою за допомогою авторської казки» та проведено **батьківські збори** на тему «Люби і знай свій рідний край».

Акцентуємо, що ми також залучали батьків до оформлення у краєзнавчому кутку **стендів** на такі теми: «Вода в житті людини», «Хто де живе?». Батькам

також було запропоновано й долучитися до виконання низки *творчих завдань*, а саме: скласти правила поведінки у природі; записати прикмети різних природних явищ; разом з дітьми здійснити прогулянку до парку, скверу, лісу; поспостерігати за природою і записати, що сподобалося найбільше, що незвичного та цікавого побачили; провести квест, позмагавшись з дітьми в пошуку «незвичайного в звичайному» тощо.

Зазначаємо, що на цьому етапі ми також провели *«Круглий стіл» на тему «Діти й Матінка-Природа»*, у ході якого пропонували батькам прочитати казку про ліс чи конкретно про одного з його мешканців та порівняти опис у казці із зовнішнім виглядом відповідного об'єкта, який зустрічається у реальному житті.

Так, на першому етапі роботи – *підготовчому* ми пропонували казки природознавчого змісту, на другому (*основному етапі*) всі знання учнів, отримані ними під час спостережень, екскурсій, праці у природі, образотворчої діяльності, акумулювали в казках. Увага приділялася не лише змісту казок, а й ілюстраціям до них.

Наприклад, під час ознайомлення учнів із представниками рослинного світу, зокрема деревами, ми розповідали учням про особливості різних видів дерев, вчили знаходити дерева за описом; уточнювали, що вони знають про будову цих дерев; намагалися формували в учнів почуття милосердя та співпереживання (емпатію).

Таким чином, нам у пригоді стала казка «Лісовий календар», яку ми знайшли як Інтернет-ресурс. При цьому ми ставили перед учнями такі завдання: розширити уявлення учнів про ліс (росте багато різних дерев, кущів, трав'янистих рослин, є велика кількість лісових ягід, грибів; там живуть різні тварини – і хижі, і трав'яїдні. Старалися наголошувати, що ліс є спільним домом для рослин і тварин, які знаходять у ньому їжу, місце для гнізд, проживання, наприклад нір. Ліси бувають різні – мішані, березняки, соснові, діброви тощо, у різні пори року ліс виглядає по-різному, як в казці. Створені нами казкові образи допомагали учням акумулювати знання, зробити їх цілісними й

системними [19; 20].

Варто зауважити, що нами також було проведено бесіду про диких лісових тварин. Нам у пригоді стали такі авторські казки про тварин, як, наприклад О.Буценья «Неприємна пригода», О.Іваненко «Чорноморденький», С.Козлова «Зимова казка» та ін. [21].

На уроках/заняттях «Я досліджую світ» (природнича ОГ) ми також ознайомили учнів із «підземними мешканцями», з особливостями їх будови, поведінкою на прикладі кротів та дощових черв'яків з метою їх пристосування до ґрунтового середовища. Учні закріплювали свої уявлення про взаємозв'язок живих об'єктів природи з умовами їхнього «підземного» способу життя. У цьому сенсі нам добре прислужилися казки Г.Скребицької «Найупертіший» та О.Трофимової «Білі мухи» [21].

Також у цікавий, на наш погляд, спосіб ми ознайомили учнів із лісом як «багатопверховим будинком», у якому проживають його мешканці – тварини, а також ростуть рослини й гриби, зосереджували їх увагу на тому, що саме вони є господарями в лісі, тому учні мають приходити до них у гості та відповідно – уміло поводитися, як гості – розумно, не бешкетувати, не кричати, не тривожити їх спокій, не приносити їм шкоди. Засвоєння цих складних знань сприяло прислів'я «Заходь у ліс, як у храм».

Ми також використовували міжпредметні зв'язки, особливе місце відводилося роботі за сюжетами прочитаних казок, виготовленні сюрпризів – атрибутів героїв казок з природного матеріалу, які були продемонстровані батькам на батьківських зборах. Також нами була організована виставка малюнків до літературних казок під назвою «За кожну приручену тварину я несу велику відповідальність перед Богом».

Основним джерелом природознавчих знань про осінній ліс, зокрема те, чому восени листя є кольоровим, нам добре прислужилася казка Г. Беленької «Ліс восени», після чого учні малювали осінні дерева так, як це зробив хлопчик Олесь у казці, а потім з опалих осінніх листочків спільно колективно робили аплікацію. Оригінальним стало й те, що, читаючи та обговорюючи з учнями

казки, ми разом з ними придумували цікаві ідеї та за їхніми сюжетами створювали театралізовані ігри й лялькові вистави на тему «Поспішаю в гості до лісових мешканців».

Отже, варто зауважити, що учням експериментальної групи дуже цікаво було слухати придумані нами казкові повідомлення, вони залюбки інсценізували прослухані казки, мінялися ролями у ході проведення театралізованих сценівок, і водночас ставали добрішими, милосерднішими, чуйнішими, гуманнішими.

Також акцентуємо на тому, що казки ми використовували й під час проведення екскурсій чи прогулянок, на яких також старалися ознайомлювати учнів із різноманітними сюжетами казок про рідний край, чим і збагачували їх інтелектуально та духовно.

Так, наприклад, після екскурсії до осіннього лісу ми читали казку О.Лопатіна «Як дерева до зими готуються», а потім учні зі своїми власними спостереженнями порівнювали те, що почули у казці. У ході опрацювання казки «Невтомні трудівники» цього ж автора ми ставилися учням запитання такого характеру: Як ви думаєте, чому автор назвав першу казку «Невтомні трудівники»? Що робило листя влітку? Що змінилося в лісі з приходом осені і як про це сказано у прочитаних казках? тощо [22].

У ході проведення екскурсії ми також пропонували учням спостерігати за тим, як падає листя, як воно кружляє в танку, розглянути й назвати кольори, в які осінь замалювала ці листочки. Учні також відтворювали епізоди казки І.Сенченка «Як Олеся заснула у квітці», за мотивами прочитаних казок грали в режисерські ігри, а за допомогою мімічних й пантомімних рухів передавали зміст казки О.Луїч «Ясеновий листок» [20].

З метою закріплення знань ми пропонували учням взяти участь у низці дидактичних ігор: «Грибна галявинка», «Відгадай тварин за описом», «Хто літає?», «Відгадай, де чий хвіст», «Знайди дерево за описом», «Познайомтеся із квітами», а також у гру-психогімнастику «Кульбаба чи Кульдід» тощо.

Варто зауважити, що в іграх ми також використовували уривки з казок про

природу, про її представників. Так, наприклад, ми проводили дидактичну гру «Знайди й погодуй зимуючих птахів». Цьому передувало читання таких казок, як О.Іваненко «Синичка», Б.Грінченка «Квіти», В.Біанкі «Зозулень», Г.Скребицького «Весняна пісня», Олени Пчілки «Куликове болото», А.М'ястківського «Синичка та хурделиця», Ю.Старостенка «Тіточка Сплюшка» та ін. [21].

Ці казки, на наш погляд, були особливо вартісними, оскільки служили важливим засобом формування в учнів не лише знань про природу, про свій рідний край, а й допомагали зрозуміти учням, що добро робити є дуже важливою справою, а коли мова йде про природу, то дуже цінним є усвідомлення жити з природою у великій гармонії [8; 11].

Ми зосереджуємо увагу й на використанні *нетрадиційних методів навчання* під час використання казок про природу у процесі навчання природничої освітньої галузі, що виступає другою педагогічною умовою.

Так, наприклад, цікавим видом роботи, особливим методичним прийомом у ході опрацювання казок про природу став процес перенесення героїв знайомих казок у нові обставини, складання «вінегрету» із сюжетів уже відомих казок, зміна ситуацій у знайомих казках, придумування казкам інших кінцівок чи, навпаки, початків.

У ході проведення таких видів робіт ми запитували учнів, що вони відчували, коли боліло їх біля сердечка, чому вони інколи ставали сумними і в них погіршувався настрій, чи відчували вони такі поняття, як співчуття, чи було бажання пригорнути пташку, тваринку, пожаліти її, щось прошептати їй, погладити чи просто доторкнутися до їх пір'їнок. З цією метою ефективними виявилася метод *казкотерапії*: створювалися казки й розповіді казок «у колі», на ковбику в класі, проводилися розповіді від першої особи. Або діти імітували рухи казкових героїв, їм подобалося «перевтілюватися» тощо. Це для дітей було дуже цікаво, як ми це з'ясували у ході проведення з ними *бесід*.

Заслуговував на увагу й *метод інсценізації*, для проведення якого ми використовували короткий опис або замальовку на дошці чи комп'ютері. Ролі

виконувала лише частина учнів, а решта – були глядачами. Наприкінці «актори» та глядачі ділилися своїми враженнями – розповідали, що вони відчували.

Учні також до почутих казок малювати *ілюстрації* або зображали зміст казкових творів за допомогою знаків, символів, робили відповідні асоціації. З цією метою ми пропонували учням також придумати свої сюжети казок, використовуючи так званий «живий ланцюжок» (наприклад, ми починали розповідь такими словами: «На одній галявині у батька Луга та в Матінки Землі народився Дзвіночок...»). Учні складали казку, почергово доповнювали її, інтригували. Таким чином, сюжети виходили неповторними.

З метою формування в учнів чуйності та доброти перед початком вистави ми домовилися з глядачами про допомогу: якщо в Лісі когось ображають або хочуть скривдити, вони вдають із себе ліс, що починає незадоволено шуміти гіллям. Нам у пригоді також вставляли й такі казки, як «Казка зеленого листочка», «Казка про мурашник», «Казка про ялинку», які пропонують у своїх доробках сучасні науковці І.Карабаєва та М.Фоменко. Зміст цих казок є представлений у додатку Г.

На основі спостережень за здійсненням освітнього процесу з учнями експериментальної групи можна стверджувати, що самостійне складання казок допомагало нам у процесі формування експерименту не лише розвивали творчі здібності в учнів, а й формувало вміння бачити прекрасне поряд, любити та оберігати все живе, виховувати доброту, чуйність, милосердя, співпереживання (емпатію) тощо.

Варто зауважити, що зміст попередньої роботи з учнями охоплював такі форми й методи, як вивчення правил поведінки у доквіллі, бесіди про побачене, екскурсії та прогулянки, спостереження за об'єктами та явищами природи, обмін враженнями, складання розповідей за ілюстраціями та ін.

З метою поглибленого розвитку логічного мислення, виявлення розвитку потенційних можливостей учнів ми використовували низку казок, які пропонує сучасний науковець Л.Мамчур, які ми подаємо у додатку С.

Варто зауважити, що на формувальному етапі педагогічного дослідження ми використовували казки про рідний край систематично і під час проведення уроків/занять, і в позакласній діяльності з природничої освітньої галузі. Розкриваємо методика проведення одного з таких уроків *на тему «Природа нам, як рідний дім»*.

Так, під час проведення цього уроку нам знадобилася книга «Усі добрі люди – одна сім'я», в якій укладачі вмістили цілу низку казок, написаних Василем Сухомлинським. У ході заняття ми використали таке привітання: «Усміхнемось сонечку: «Здрастуй золоте!». Усміхнемось квітонеці: «Хай вона росте!». Усміхнемось дощику: «Лийся мов з відра». Гостям усміхнемося: «Зичим їм добра!» [13].

Під час такого поетичного привітання ми посміхалися учням і нам було ще приємніше, потім бажали один одному щось позитивне, добре і переходили до розмови про природу. У пригоді нам стала гра з клубочком: «Я кидаю вам м'ячик, а ви називаєте, що відноситься до природи – живої, неживої та створеної людиною».

Діти також відповідали на запитання: «Якого кольору може бути природа взимку? (восени, влітку, навесні)», «Хто і що найголовніше в природі?» і приходили до висновку, що у природі немає головного і другорядного, оскільки все є тісно взаємопов'язаним. Учні були залучені до процесу моделювання: «Не буде іти дощ – не будуть рости рослини – не буде комах – не буде пташок – не буде плодів дерев – не буде вітамінів, її людям, тваринам – всі будуть хворіти...» [13].

Потім ми учням пропонували послухати оповідання В.Сухомлинського «Соромно перед соловейком», зміст якого наводимо нижче:

«Оля й Ліда, маленькі першокласниці, пішли до лісу. Після втомливого шляху вони сіли на траві відпочити й пообідати. Витягли з сумки хліб, масло, яєчка. Коли дівчатка вже пообідали, недалеко від них сів на дерево соловейко й заспівав. Зачаровані прекрасною піснею, Оля й Ліда боялись поворухнутись. Соловейко перестав співати» [31]. «Оля збрала недоїдки й шматки газети,

кинула під кущ. Ліда забрала недоїдки, загорнула в газету й поклала в сумку.

— Навіщо ти забрала сміття? - запитала Оля.

— Це ж у лісі... Ніхто не бачить...

— Соромно перед соловейком... - тихо відповіла Ліда. Вихователь. Про кого оповідання?.

Що робили дівчатка? Яка з дівчаток вам більше подобається? Чому?

Вчитель. Чому Ліді стало соромно перед соловейком?» [31].

Потім ми пропонували учням пограти в гру «Уяви», методика якої полягала таким чином:

«Уявіть, що ви... небо. Що ви там бачите? Яке небо? Що ви відчуваєте? (квітка, поле, ведмедик, риба, весна...) А тепер я поллю вас із поливальниці чарівною водою (імітували лиття) і ви перетворитеся на квіти. (Психогімнастика) Ти, чарівна водичко, і Лийся-но на діточок. Перетворюй їх скоріше На чарівних квіточок. Чародійство спрацювало! Ах, на які чудові квіти ви перетворилися! Пелюстки ніжні, різного кольору, стебла тонкі, гнучкі» [13]. «Погойдайте своїми голівками, спробуйте, як гнеться ваша ніжка, поворошіть пальчиками-листочками. Квіти виростають із маленького насіння. Уявіть, що поки що ви маленькі насінини, вони лежать у землі» [13]. «Присядьте, обхопіть голову руками. Але ось пригріло сонечко – і насіння почало проростати. Підніміть голівки, розкрийте долоні. Це маленький слабкий паросток. Сонечко гріє все сильніше, пішов теплий дощик, і паросток почав підніматися все вище і вище» [13]. «І ми піднімаємось до сонечка. Сонячні промені пестять квіточки, лагідний вітерець нас розгойдує, різнокольорові метелики кружляють над нами. Здрастуй тепле сонечко! Здрастуй лагідний вітерець! Як гарно! Як приємно! Діти. Де ми можемо відпочивати?» [13].

Після проведеної гри ми запитували в учнів, як потрібно поводити себе під час відпочинку у лісі?» (Не шуміти, не кричати, не смітити, не нищити дерева, нори, гнізда, не палити вогонь, не бігати), «Що ми можемо добре зробити для природи?», «Які прислів'я, приказки про природу ви знаєте?». І робили висновок, що «Природа – це непрочитана книга, і нам треба вчитися її читати»

[5].

Потім ми учнів запросили взяти участь в уявній подорожі – до Дядька Струмочка. Нами було запропоновано дітям назвати слово, що позначає дію. Наприклад, «ліс – прокидається, шумить зеленіє,... Зайчик – ... Земля – квітує... Дощ – ... Квіти – .. Камінь – ... Метелик – ... Роса –... Сонце – ... Хмари – ... Лісник – ... Море – ...

На цьому уроці, варто зауважити, нами було використано такий жанр, як «Казку про Волошки», зміст якої наводимо нижче:

«Якось небо сказало колоскам хлібного поля: «Усе, що є на землі, вдячне мені. КВІТИ посилають свій аромат, ліси – таємничий шепіт, птахи – спів. От тільки від вас, колоски, я не чую нічого, хоч постійно напуваю ваше коріння життєдайним дощем, обгортаю своєю ніжною голубінню» [31]. «Ми дуже вдячні тобі, - відповіли колоски. – Велике щастя прикрашати землю морем золота. А от підняти голови нам не по силі, бо схиляємося до землі під вагою дозрілого зерна. Мабуть, не судилося нам побачити тебе, небесна голубінь» [31]. «Гаразд, - відповіло небо. – Якщо ви не можете привітатися зі мною, то я зійду до вас». І наказало небо Землі-Матінці виростити серед золотистих колосків сині квіти – часточку самого себе. Відтоді стебла хлібних злаків нахилиються до посланців синього неба – чарівних волошок і нашіптують їм ніжні слова любові» [31].

Наприкінці ми пропонували учням спробувати трішки пофантазувати таким чином: учні склали казку про смородину та кульбабу, які росли в чарівному лісі, за запропонованим нами планом:

«1. Весна буяє. 2. Зелененькі ягідки та жовті квіточки. 3. Звідки чорні намистинки? 4. Полетіли білі парашутики... Вирушай у чарівний сад» [20].

Потім ми пропонували послухати скарги від природи: «Не рвіть нас з коренем, а зрізуйте ножем» Чия це скарга? Чому потрібно зрізати ножем?» [20] Або: «Ми поспішали, прилетіли до своєї шпаківні, а вона розбита. Як нам жити? Де?» Чия це скарга? Як вчинити?» [20]. «Ми – солдатики і жучки-сонечко. Тільки сонечко пригріло, ми вилізли погрітись, а діти швидко нас

зловили і стиснули у долоньках. Не беріть нас до рук! Благаємо!». Хто звертається по допомогу? Чи наші діти так шкодять комахам?» [20]. «Я – річка. Мені важко нести у воді каміння, сміття, непотрібні речі. Незабаром пропаде вся риба». Що ми повинні зробити, щоб допомогти річці?» [13]. «Просять дерева – не ламайте наші гілки, листя. Нам дуже боляче!» Як ми можемо відповісти на цю скаргу?» [13].

Таким чином, ми готували учнів до висновку про те, що «Ось такі у нас справи з Матінкою Природою. Подумайте, яку шкоду із всього, про що ми сьогодні розмовляли, робили і ви, і більше так не робіть! Учні хором повторювали такі слова: «Немає кращої краси, ніж рідні ріки і ліси. Пташки співучі, дикі звірі, Ласкавий вітер, зорі сині. Це все багатство нашого народу, що називається – природа» [19].

На етапі узагальнення уроку/заняття ми пропонували учням у групі скласти казки для створення *книжки-саморобки на тему «Скарги рослин і тварин»*. Варто зауважити, що на урок були запрошені учні старших класів як Казкові герої, які допомагали в кожній групі «народитися» такій казці.

Отже, у ході проведення бесіди з учнями під час педагогічного експерименту нами було з'ясовано, що учням цікаво було на уроках із використанням низки запропонованих нами казок про рідний край, вони успішніше запам'ятовували матеріал, свої знання вони використовували й на інших уроках.

Варто зауважити, що на *контрольному етапі* нашого дослідження у ході проведення уроків-екскурсій з метою формування вміння спостерігати за учнями обох груп – експериментальної та контрольної – ми залучили їх до написання контрольної роботи (додаток Є).

Отже, на основі проведеної контрольної роботи з учнями 3 класів результати оцінювання були такими: в експериментальній групі – 6 учнів (50 %) продемонстрували «високий рівень», 7 учнів (58, 3 %) – «достатній», і жоден учень (0 %) не продемонстрував «середній рівень»; в контрольній групі – 1 учень (9, 09 %) продемонстрував «високий рівень», 7 учнів (63,6 %) –

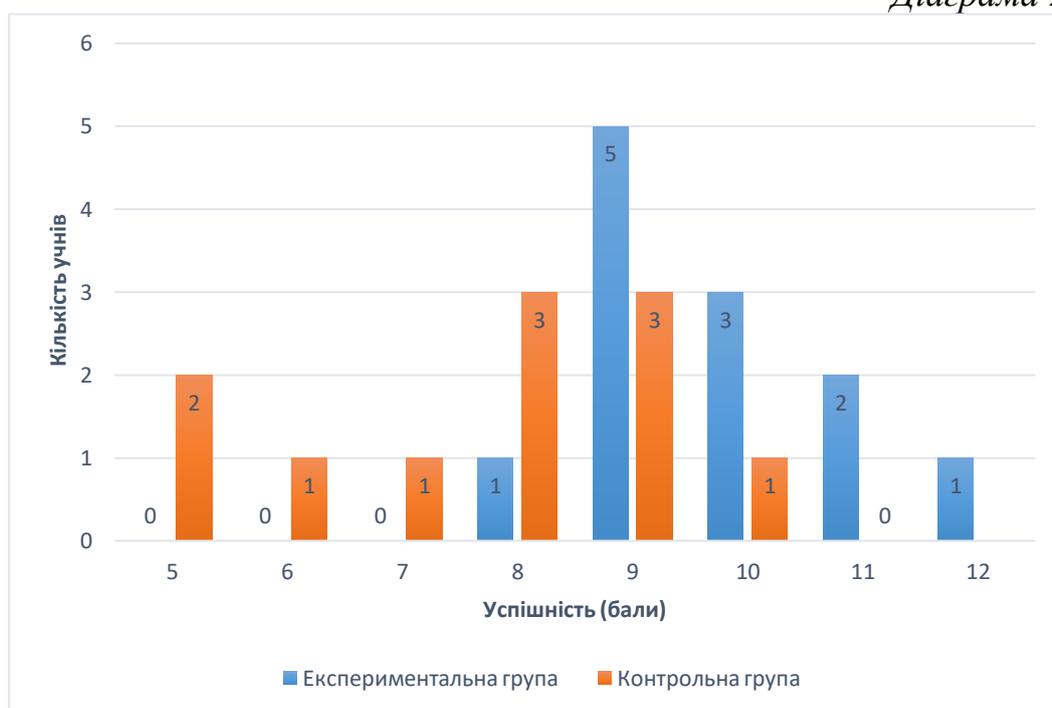
«достатній», а 3 учні (37,2 %) – показали «низький рівень». Аналіз результатів нами представлений у таблиці 3 та *рисунку 2*.

Таблиця 3

Успішність учнів з виявлення рівнів знань про рідний край в кінці проведення експерименту

Успішність (бали)	Кількість учнів	
	Експериментальна група	Контрольна група
5	-	2
6	-	1
7	-	1
8	1	3
9	5	3
10	3	1
11	2	-
12	1	-

Діаграма 2



Діаграма 2 – Рівні знань учнів про рідний край учнів експериментальної групи та контрольної групи після проведення формувального експерименту

Аналіз даних констатувального та формувального етапів експерименту засвідчують про збільшення кількості учнів з високим рівнем знань про рідний край на фоні зменшення кількості учнів з низьким рівнем знань про рідний край у контексті формування в них добра й чуйності в експериментальній групі. В

учнів експериментальної групи цей рівень виявився значно вищим за рівень учнів з контрольної.

Отже, проведене експериментальне дослідження підтвердило ефективність використання казок про рідний край, про представників рослинного, тваринного та грибного царств, яке ефективно впливає на формування в учнів таких морально-етичних навичок, як добра та чуйності. Результати проведеного нами експерименту свідчать про те, що розроблена нами методика є достатньо вагомим засобом підвищення загального інтересу до вивчення природничої освітньої галузі у ЗЗСО I ступеня.

Загалом, результати дослідження підтвердили гіпотезу про зростання рівня знань про природу учнів експериментальної групи за умови ефективного проведення уроків/занять «Я досліджую світ» та екскурсій у природі через використання казок про рідний край, зміст яких позитивно впливає на формування дітей-добротворців.

Теоретичний аналіз проблеми формування у молодших школярів знань про рідний край та одержані результати констатувального й формувального експерименту є базою для розроблення методичних рекомендацій до застосування казок у формуванні знань учнів про рідний край. З цією метою ми розробили методичні рекомендації до застосування казок у формуванні знань учнів про рідний край, які подаємо нижче.

Методичні рекомендації до застосування казок у формуванні знань учнів про рідний край

Використаний нами методичний інструментарій охоплює різноманітні форми, методи і засоби краєзнавчої роботи, зокрема:

- виховні заходи та інтегровані уроки, які побудовані на краєзнавчій основі;

- уроки-літописи;

- бібліоуроки;

- уроки-ярмарки;

- фольклорні уроки;

- зустрічі-знайомства;
- інсценовані краєзнавчі книго мандрі;
- екскурсії, заочні подорожі, мандрівки, експедиції;
- метод проєктів;
- сімейні збори;
- конкурси читців;
- краєзнавчі описи;
- репортажі;
- екодзвони;
- краєзнавчий калейдоскоп;
- інтерактивні методи навчання («Мікрофон», «Асоціативний куц») «Колесо фортуни», «Карусель» та інші), що в цілому сприятиме формуванню в учнів системних знань про рідний край.

Зокрема, задля формування природного світогляду про рідний край, вважаємо, що доцільно запроваджувати нестандартні уроки-казки й виховні заходи. Зокрема, з метою збагачення знань учнів про рідний край ми радимо провести урок-казку «Казка в гості запросила». З метою формування поняття «Матінка-Природа» у контексті виховання моральних цінностей, закріплювати вміння учнів групувати й порівнювати об'єкти живої та неживої природи у пригоді стане урок-казка «Вплив людини на довкілля». З метою розвитку пізнавальної активності учнів, вміння бачити прекрасне радимо провести урок-казку на тему «Вся краса в Довкіллі». З метою виховання дбайливого ставлення до природи і речей, створених людиною ми пропонуємо залучати учнів до джерел народної мудрості, в тому числі й казок про рідний край, провівши виховний захід-казку «Про Природу дбаємо, тому усе й маємо».

Зауважуємо, що особливістю таких уроків-казок є те, що виклад нового матеріалу може здійснюватися нами за допомогою низки екологічних казок, зміст яких можна знайти на сайтах Інтернету. Зокрема, вартою уваги є казка «Джерело», сюжет якої допомагає учням зрозуміти, як вчинки дітей можуть позитивно чи негативно впливати на природу та її мешканців, відчувати, чи

Джерельцю також може бути «боляче», коли його забруднюють всяким непотребом, тоді йому важко «дихати». Діти мають розуміти й усвідомлювати наслідки такої людської недбалості. Тому вважаємо, що такі казки формують справжніх дітей-добротворців, яким притаманні добро та чуйність.

Доцільним може стати проведення уроків на тему «Природа нам, як рідний дім», під час проведення яких в учнів збагачуються уявлення про природне довкілля, про екологічний стан довкілля та його вплив на здоров'я людини; закріплюються правила природокористування, а також формуються уміння захоплюватися красою рідного краю.

Отже, у дослідженні обґрунтовано доцільність проведення педагогічного експерименту, а розроблені нами методичні рекомендації, вважаємо, добре прислужаться учителям початкової школи в урочній та позаурочній діяльності з природничої освітньої галузі з метою формування в учнів знань про рідний край.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дали підстави для таких висновків:

Скарби народної мудрості – великі й малі фольклорні жанри – казки, легенди, загадки, скоромовки прислів'я, приказки, народні пісні, утішки, лічилки, ігри тощо – виступають багатющим матеріалом, який виховує в учнів такі важливі риси, як чуйність, доброзичливість, милосердя, співчуття, порядність – риси, які й допомагають сформувати людину-добротворця. Тому їх потрібно використовувати в освітньому процесі початкової школи, в тому числі в урочній та позаурочній діяльності учнів з природничої освітньої галузі з метою формування у них знань про рідний край у контексті дотримання учнями морально-етичних норм.

У роботі розкрито теоретичні засади понять «добро» й «чуйність», представлені у філософсько-історичній та психолого-педагогічній науковій літературі. Доведено, що ці поняття своїм корінням сягають глибокої давнини: в епоху Античності такими мислителями, як Сократом, Платоном, в епоху Середньовіччя вони порушувалися Августином Блаженным, Томою Аквінським, а сьогодні духовне значення слова «добро» розуміється, як чесне, справедливе та корисне, тобто таке, що асоціюється з відповідальністю обов'язку людини.

Термінологічний аналіз педагогічної сутності поняття «чуйність» представлено у таблиці і зроблено висновок, що сучасні науковці, що формувати в учнів початкових класів добра й чуйності допомагають казки, зокрема й казки про рідний край. З цією метою простудійовано роль і місце казки в освітньому процесі початкової школи, розкрито такий поняттєвий тезаурус, як «казка», «казки про тварин», «екологічна казка», «казка про рідний край» тощо. Доведено, що казки впливають на емоційну, інтелектуальну й поведінкову сфери учнів, розвивають в них образне й логічне мислення, формують в них творчі здібності, мовлення, знайомлять зі світом природи. Особливе місце відведено казкам-мініатюрам педагога-гуманіста ХХ сторіччя Василя Сухомлинського, зміст яких використано на формувальному етапі

педагогічного дослідження з метою виховання в учнів добра та чуйності.

Описано методику проведення констатувального етапу експерименту, який проводився на базі Заверещицького НВК I-III ступенів «Берегиня» Городоцької ОТГ Львівської області, респондентами якої були учні 3 класу. Оскільки метою дослідницько-експериментальної роботи було вивчення рівня знань молодших школярів про рідний край, зразки усної народної творчості та наскільки їм притаманні такі моральні якості, як доброта та чуйність, було використано такі емпіричні методи педагогічного дослідження: узагальнення досвіду роботи вчителів початкових класів, анкетування, тестування, спостереження за освітнім процесом та експеримент, який проводився у три етапи – констатувальний, формувальний та контрольний (заключний).

Результати констатувального експерименту показали недостатній рівень сформованості знань про рідний в молодших школярів та володіння ними такими моральними якостями, як добра та чуйності, тому проведення формувального етапу експерименту оптимально поєднало традиційні та інноваційні форми та методи, які використовувалися на уроках/заняттях «Я досліджую світ» та й у позаурочній діяльності крізь призму низки казок про природу рідного краю.

Отже, проведене експериментальне дослідження підтвердило ефективність використання казок про рідний край, про представників рослинного, тваринного та грибного царств, яке ефективно впливає на формування в учнів таких морально-етичних навичок, як добра та чуйності, формування їх як дітей-добротворців.

Теоретичний аналіз проблеми формування у молодших школярів знань про рідний край та одержані результати констатувального й формуального експерименту став базою для розробки методичних рекомендацій до застосування казок у формуванні знань учнів про рідний край та виховання в них добра та чуйності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балуба І., Венгловська О., Новик І., Стягунова О. Застосування професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти»: методичні рекомендації. Київ: УІРО, 2024. 54 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: когнітивно-практичні засади, 2003. 344с.
3. Біда О. Природознавство та сільськогосподарська праця: методичний посібник. Київ: Ірпінь, 2000. С. 334 – 356.
4. Васянович Г. Нариси з історії педагогіки: Львів: Норма, 2025. 516 с.
5. Вікторенко І. Формування пізнавального інтересу до природознавства засобами усної народної творчості. *Рідна школа*. 2004. № 3. С. 54 – 56.
6. Волкова С.В. Український фольклор у контексті формування морально-ціннісних орієнтацій особистості. *Педагогічні науки*. Збірник наукових праць. Вип. 34. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 132 – 136.
7. Гільберг Л., Сак Г., Біда Д. Природознавство: підручник для учнів 2 класу. Київ: Генеза, 2012. 134 с.
8. Гороховська О. Екологічна казка. *Початкова освіта*. 2002. № 15 (159). С.6.
9. Гриневич К. Кваліфікація вчителя – найбільший виклик для нас: URL: <https://rozmova.wordpress.com/2017/02/10/liliya-hrynevych-10/>.
10. Грущинська І., Хитяєва З. Я досліджую світ: підручник для закладів загальної середньої освіти. У 2 частинах. Київ: УОВЦ «Оріон». 2019. Ч. 2. 144 с.
11. Дейч О. Фольклор у вихованні культури поведінки молодших школярів *Початкова школа*. 2000. № 2. С. 46 – 48.
12. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://nus.org.ua/articles/uryad-zatverdyy-novyj-standart-pochatkovoyi-osvity-shho-tse-oznachaye/>
13. Дужук С. Використання казки в екологічному вихованні учнів.

Початкова школа. 2007. № 6. С. 38 – 39.

14. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
15. Екологічне виховання молодших школярів: навч. посіб. для студентів пед. факультетів і вчителів початкових класів. Київ: Науковий світ, 2002. С. 7 – 58.
16. Екологічне виховання учнів молодших класів на українських народних традиціях: методичні рекомендації для вчителів початкової школи / Уклад.: Л. М. Різник. Київ: ІСДО, 2004. 64 с.
17. Карабаєва І., Фоменко Л. У світі дитячих фантазій. *Початкова освіта.* 2006. № 9 (345). С. 10 – 11.
18. Концепція Нова українська школа: URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkol>
19. Конюхова Т. Авторська казка про природу. *Дошкільне виховання.* 2006. №2. С. 7 – 9.
20. Кузьмич Л.В. Цікавий додатковий матеріал для уроків природознавства. *Розкажіть онуку.* 2005. № 19. С 20.
21. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. Київ: Знання, 2001. 591 с.
22. Лях В. Казка в екологічному вихованні молодших школярів. *Початкова школа.* 2001. № 1. С. 63 – 64.
23. Мамчур Л. Твори-мініатюри та казки у методичній спадщині В.О.Сухомлинського. *Початкова школа.* 2008. № 6. С.11 – 13.
24. Методика ознайомлення дітей з природою: хрестоматія / Укладач Н.Горопаха. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.
25. Мозговий І. Неоплатонізм і патристика, або Світло в присмерках великої цивілізації: монографія. Суми:ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 471 с.
26. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
27. Півнюк Н.О. Казки про природу. *Початкова школа.* 2008. № 11. С. 29 –

33.

28. Професійний стандарт вчителя – міжнародний досвід. URL: <https://nus.org.ua/articles/profesijnyj-standart-vchytelya-mizhnarodnyj-dosvid/>
29. Різник Л. М. Екологічне виховання молодших школярів на народних природознавчих традиціях: дис...канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 227 с.
30. Стахів Л., Багінська Х. Виховання добра та чуйності в учнів початкових класів засобами казок про рідний край (природнича освітня галузь): *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки*: зб. матеріалів XVIII Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Переяслав, 28 лютого 2025 р.). Переяслав, 2025. С. 69 – 70.
31. Сухомлинський В. Всі добрі люди – одна сім'я: збірка творів. Харків: ВД «ШКОЛА», 2014 . 160 с.
32. Шаповал Л. Казка як засіб формування екологічних знань. *Початкова школа*. 2009. № 1. С. 24 – 25.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список учнів 3 класу

Багінська Софія
Багула Артем
Бас Артем
Гервас Марко
Глиняний Дем'ян
Григнчик Олена
Захара Роксоляна
Захара Тарас
Карапінка Дарина
Кафтон Влпдислав
Кішко Ярина
Колмакова Анна
Кульгавець Марко
Кшик Яна
Магельон Давид
Павлат Єва
Персяк Владислав
Персяк Катерина
Пістун Гліб
Хома Софія
Шай Катерина
Юськів Руслан
Ярема Юля

Додаток Б

Тести

Завдання №1.

Визначте в кожному ряду зайве слово:

- А) Яке слово не є назвою річки, яка знаходиться на території України? 1) Дніпро, 2) Ніл 3) Дністер.
- Б) Яка тварина не проживає на території України? 1) слон 2) олень 3) ведмідь.
- В) Яка рослина є символом України? 1) калина, 2) волошка, 3) клен.

Завдання №2.

Виберіть правильну відповідь:

- А) Дністер – найбільша ріка України
- Б) Боровики ростуть у хвойних лісах
- В) Проліски й підсніжники занесені до Червоної книги України.

Завдання №3.

Виберіть й підкресліть правильний варіант відповіді:

Прочитайте назви тварин твоєї місцевості та підкресліть однією лінією птахів, двома – звірів: ведмідь, дрохва, пелікан, орел, лис, рись, лелека, заєць, вовк, синиця, чапля.

Завдання №4.

Вилучіть зайве:

До рослин своєї місцевості відносяться – сон-трава, калюжниця, білий гриб, конвалії, зозулині черевички, опеньки, барвінок хрещатий

Додаток В

Анкета

1. Як називається наша країна та її столиця?
2. Яке озеро в Україні називають «морським оком»?
3. Назви найбільшу вершину Карпатських гір.
4. Назви своїх домашніх улюбленців
5. Назви п'ять перелітних птахів
6. Назви зимуючих птахів, які прилітають до твоєї годівнички
7. Які казки про тварин ти знаєш?
8. Які легенди можеш пригадати про рослини?
9. Які телепередачі дивишся?
10. Що ти відчував, коли виготовляв годівничку зі своїми батьками.
11. Чи думав ти про пташок, коли надворі був мороз?
12. Чи доводилося тобі прихистити хоча б одну, залишену в білі, тваринку?
13. Як ти вважаєш, чи правильно собачок тримати на прив'язі? Запропонуй свої варіанти.
14. Чи задумувався ти, що до лісу ти йдеш у гості до лісових звірів?

Додаток Г

КАЗКИ

Казка зеленого листочка

Настала весна. На гілочці пере вікном художника з'явився маленький зелений листочок. Це маленький братик нашого листочка, який жив з нами цілу осінь. Думаю, він уже встиг побачити у вікні художника диво.

Послухаємо його казки. Перша казка про те, як намалювати повітря. Цю казку доцільно використати під час ознайомлення учнів із властивостями повітря. Для цього підійдуть акварельні фарби.

Засперечалися якось Земля, Вода, Вогонь і Повітря: від кого з них людині більше користі? «Я – найміцніша й тримаю на собі цілий світ! Якщо у людини буде характер – камінь, то нічого їй у житті не страшно!» — сказала Земля. «Але людина повинна бути гнучкою. Я огинаю гори й скелі, просочуюсь крізь маленькі тріщини та досягаю мети!» — сказала Вода. «Якщо людина не загориться якоюсь справою у житті, то усі її дні минуть без користі!» — крикнув Вогонь. «Усе так, але без подиху немає життя», — тихенько відповіло Повітря. Налетів легкий вітерець та й поніс геть усі слова.

А тим часом маленький хлопчик, який мріяв навчитися малювати, біг вулицею, спіткнувся, упав, а камінь йому й каже: «Бачиш, який я міцний! Стань таким – і ти все витерпиш!» Побіг він до річки, а там вода шепоче: «Стань гнучким і ласкавим – багато в житті досягнеш!». Прийшов хлопчик додому, став він у піч дрова підкладати, а вогонь йому й каже: „Якщо не загорішся, то нікого не зігрієш. Ніхто про тебе не згадає!». Та й повітря щось шепотіло йому на вушко.

Хлопчик дуже хотів навчитися малювати так, щоб у картині була глибина, коли зробиш крок – і ти вже наче там, у намальованому світі. Земля й берег кам'янистий добре в нього виходили. Та й вода виходила мінлива, наче жива. А в ній відбивалися то зелені, то блакитні, то сині барви. І вогонь навчився малювати. А ось повітря – ніяк. А без нього картини виходили неживими.

Одного разу знов подув теплий вітерець. Він прошепотів хлопчику на вушко: «Аби картина ожила, потрібно правильно написати небо та розмістити предмети». Небо зазвичай зверху має більш насичений теплий колір, а ближче до горизонту – світліший холодний відтінок. У воді, нехай це буде навіть калюжа, обов'язково має відбиватися небо або дерева. На землі ближче до глядача помітний кожний камінчик, а біля самого горизонту все зливається у

світлу смугу». Хлопчик виріс, став художником. Поглянули Земля, Вода, Вогонь і Повітря на всі його картини й зрозуміли, що марно вони сперечались. Тільки коли вони разом може вийти справжня краса.

Ось така казка. Виявляється, пейзажі все головне: і земля простягається до горизонту, і здатна відбивати все навколо, і вогонь, який вміє палати, і повітря надає картині подиху. Може, й ви спробуєте оживити свій пейзаж? [13].

Додаток С

Казка про ялинку

Навесні на лісовій галявині народилася маленька ялинка. Вона стояла поряд зі старими дубами і мріяла вирости такою ж великою та мудрою. Її зігрівало лагідне сонечко, поливав тихий дощик, і ялинка росла собі й росла. Настало літо. У спеку до ялинки прибігали зайчєня та їжачок сховатися в холодочку. Деревце день у день ставало стрункішим і гарнішим. Лісові звірята почали збиратися на галявині погратися під ялинкою і помилуватися нею.

Проминуло веселе літєчко, й надійшла золота осінь. Вона розмалювала дерева та куці у яскраві барви. На ялинці з'явилися шишечки, і білочка дуже зраділа. Адже шишки – найсмачніші ласощі для неї. Від опалого листя й жовтої трави галявина стала схожа на жовтогарячий килим. Лише ялинка стояла зелена. Повіяли холодні вітри й принесли з собою зиму. Вона припорошила галявину снігом, дерева вдягнули білі шапки й шуби. Морози змусили лісових звірят шукати теплі схованки. Зайчєня та їжачок знайшли таку схованку під ялинкою. Її гілля припало снігом і схилилося аж до землі. Друзям під ним було тепло й затишно. Вони разом чекали тут весну [17].

Казка про Ворону-каркару

У старому густому лісі жила Ворона-каркаруна. Вона мала троє маленьких дитинчат-воронєнят. Ворона-мати збудувала на високому дереві для себе і своїх діток хатинку з гілочок та соломи, щоб ніхто не зміг туди дістатися.

Було літо, і була страшєнна спека. Одного дня ворона подалася шукати їжу для своїх пташенєят. Довго літала й натрапила на щось блискучє. Це було скельце, і вороні воно дуже сподобалося. Вирішила принести його своїм діткам як забавку. Ворона міцно вхопила дзьобом скельце й полетіла додому. Аж назустріч їй пролітав великий страшний птах – орел. Ворона злякалася й випустила свою знахідку із дзьоба. Скельце впало у траву. Від палючого сонєчного проміння скельце стало дуже гаряче, й від нього трава загорілася. Звірі та птахи кинулися тікати з лісу від пожежі. Вони благали в неба порятунку, і небо почуло їхні крики. Насунули темні хмари, пустився дощ – усе сильніший і сильніший. Дощ загасив вогонь, і всі лісові мешканці дуже зраділи, що їхні хатинки вціліли і можна повернутися додому [17].

Казка про мурашник

У лісі, де зелено й гарно, між високих дерев є затишна галявина з барвистими квітами. У траві можна помітити маленький мурашник. Невеличка

купка землі, але тут вирує мурашине життя. Одного дня зайчик запросив до себе на гостини свого друга ведмедика. Ведмедик дуже поспішав і наступив своєю великою лапою на маленький мурашник. Мурашки зажурилися, що ведмедик пошкодив їхню домівку, але бідкалися недовго. Треба було поспішати відбудувувати зруйноване житло, й вони дружно взялися до роботи. Мурашки працювали старанно і всі гуртом швидко збудували собі нову оселю – ще більшу і ще кращу. А ведмедик вибачився і вже ніколи не руйнував мурашників [17].

Додаток Є

Контрольна робота

Низький рівень

Продовжіть речення: «Заходь у ліс, як у.....», «За кожну приручену тварину несеш велику відповідальність перед,» «Дякуємо за чисті,»
(10 балів)

Середній рівень

Продовжіть перелік моральної поведінки дітей у природі:

1. Не будемо заглядати у пташині гнізда і руйнувати їх.
2. Не будемо брати до рук пташині яйця, пташенят, звірят.
3. Не будемо ловити диких тварин і забирати із собою.
4. Не будемо порушувати тишу в лісі... (20 балів).

Достатній рівень

Запропонуйте варіанти, виберіть правильні відповіді з довідок:

«Важко жити тваринам узимку, особливо якщо зима дуже морозна й сніжна. У цей час їм як ніколи потрібна допомога людини. Люди роблять для тварин, Для оленів і козуль кладуть, куріпок частують, Для оленів, козуль влаштовують ...»

Довідка: солонці, кладуть грудки солі, яку тварини злизують, спеціальні годівниці, гілки липи, качанами кукурудзи

«Лютої зими багато птахів потерпає від голоду. Тому найпростіша годівничка може врятувати пташине життя. На балконі, в саду, в парку, в лісі можна влаштувати пташину їдальню. Разом з дорослим зробіть Це дощечка з низенькими бортиками, яку прилаштовують на високій ніжці або підвішують на гілку. Складнішою конструкцією єпід дашком або годівничка-будиночок. До поручнів балкона можна боком прив'язати Вийде непогана їдальня. Шматочки можна помістити в годівничку. Пам'ятайте: синички любляють Омелюхи - Снігурі –.....»

Довідка: кормовий столик. несолоного сала звичайну літрову банку гарбузове й соняшникове насіння, насіння динь, кавунів плоди горобини, калини, бузини, насіння клена, ясена, бузку, лободи

(30 балів)

Високий рівень

Пригадайте казки про рідний край, які допомагають тобі ставитися до рослин і тварин з великою увагою. Якщо потрібно, зміни початок або кінцівку.

Склади казку про скарги рослин чи тварин (про одного з представників на вибір) *(40 балів)*